

Олеся ЛИНОВИЦЬКА

Ключові слова: людина, освіта, автономія, навчальний процес, виховання, відповідальність.

Відповідальність освіти перед суспільством має структурований характер. Її поділяють учасники освітнього процесу – від держави, яка відповідає за належну, узгоджену з сучасними реаліями і перспективну освітню політику, до учня чи студента, які мають відповідально ставитися до власної освіти як до найважливішої суспільно значущої справи. Значною є частка відповідальності навчальних закладів.

УДК 37.018.51 : 378.09

АВТОНОМІЯ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

© Линовицька О., 2012

агальна організація навчального процесу, підбір і розстановка викладацьких кадрів, розробка і впровадження новітніх методик, підготовка підручників та навчальних посібників – ось не повний перелік напрямів діяльності навчального закладу. Які ж повноваження мусить мати навчальний заклад – школа і університет – для того, щоб цілковито відповідати перед суспільством за ефективне виконання своїх функцій? Як визначили на Всесвітній конференції з вищої освіти у 2009 році в Парижі, головним фактором розвитку освітніх систем має стати соціальна відповідальність освіти, яка базується на таких принципах [5]:

1. Вища освіта як суспільне благо є відповідальністю усіх зацікавлених сторін, особливо урядів.

2. Зважаючи на складні сучасні і майбутні глобальні виклики, вища освіта має соціальну відповідальність за покращення нашого розуміння багатограних проблем соціального, економічного, наукового і культурного вимірів і нашу здатність відповідати їм. Вона має вести суспільство до створення глобальних знань, які б відповідали таким глобальним викликам, як продовольча безпека, зміна клімату, розподіл водних ресурсів, запровадження відтворювальних джерел енергії, охорона здоров'я та міжкультурний діалог.

3. Заклади вищої освіти через їхні основні функції (дослідження, навчання і по-

слуги громадськості), які здійснюються в контексті інституційної автономії і академічної свободи, мають розширити свою міждисциплінарну спрямованість і сприяти розвитку критичного мислення й активної громадянської позиції.

4. Вища освіта має сприяти освіті соціально відповідальних громадян, які прагнуть до утвердження миру, захисту прав людини і цінностей демократії.

5. Існує потреба в більшій інформації, відкритості і прозорості щодо різних місій і роботи індивідуальних закладів.

6. Автономія – необхідна вимога для здійснення інституційних місій через якість, відповідність, ефективність, прозорість і соціальну відповідальність.

Отже, автономія навчального закладу є запорукою його відповідальності. Коли йдеться про автономію навчального закладу, найчастіше мається на увазі феномен Університету як носія фундаментальних традицій суспільства, науки й освіти, потужної сили суспільного розвитку. Університети є традиційним місцем вільного публічного висловлювання не лише професійних, а й суспільно-політичних поглядів [4, 22].

Університет, де в основу повсякденного життя покладено принципи самоврядності, організаційно-фінансова і політична незалежність від влади, відповідальність за результати діяльності перед суспільством, академічні свободи, – це природний елемент громадянського суспільства, де соціальна адаптація індивіда відбувається в умовах свободи індивідуального вибору й особистої відповідальності за результати навчання. У людини, яка навчалася в автономному університеті, буде, принаймні, мінімальний набір базових навичок, етичних і суспільних норм, необхідних для нормального функціонування громадянського суспільства. Автономний університет сам відповідатиме за якість освіти, перш за все, перед споживачем освітніх послуг, перед суспільством і, нарешті, перед державою [4, 14].

Всі учасники освітнього процесу розуміють, що автономія університетів є засобом забезпечення якості освіти, але цю ідею дуже важко реалізувати. У квітні 2005 р. ві-

сім українських університетів – Національні Львівський, Чернівецький, Харківський, Дніпропетровський, Донецький, «Києво-Могилянська академія», Український католицький університет (Львів), Університет економіки і права «Крок» (Київ) за підтримки міжнародного фонду «Відродження» утворили консорціум для експериментального впровадження основ університетської автономії у вищій освіті України. Суть цієї ініціативи полягає у створенні нової моделі взаємин університету, суспільства і держави, за якої університет виходить за рамки вертикальної ієрархії і стає соціальним інститутом, який самостійно визначає свої завдання, відповідає за результати своєї діяльності перед суспільством і піклується про відповідність своєї місії загальнонаціональним пріоритетам [6]. Отже, автономія університету означає його цілковиту відповідальність перед суспільством за належний рівень освіченості громадян та перед особою, яка вирішила здобути освіту, за якісний результат. Така форма є незвичною для сучасних навчальних закладів України, але втіленою у більшості відомих світових університетів.

Автономія університетів є однією із найстаріших форм самоврядування, яка ще від середньовіччя сприяла перетворенню їх на найвагомий чинник суспільного і наукового прогресу. З XII ст. університети мали чотири важливі привілеї: виняткове право надавати наукові ступені, право навчати в усьому християнському світі, автономію в юрисдикції та право на страйк і сецесію (відокремлення) від міста. Не зважаючи на значну зміну університетів протягом близько восьми століть, їхні самоврядування і автономія в усьому світі залишилися найважливішими атрибутами [2, 104].

Університети, які діяли на українських землях: Львівський, Чернівецький, Харківський, Київський, Одеський тривалий час мали університетську автономію. Відповідно до статуту 1804 р., (укладеного за системою автономії німецьких університетів), Рада професорів обирала ректора, деканів, професорів, видавала докторські дипломи, вирішувала практично всі справи університетського життя. Фінансувалися університети на 77,1 % із державної скарбниці.

Тобто, держава визнавала авторитет вчених і довіряла їм державні кошти для забезпечення розвитку наук і підготовки фахівців [2, 104]. Елементи автономії були втрачені за часів радянської влади. У незалежній Україні про автономію навчальних закладів почали згадувати нещодавно, і тільки у наукових колах.

Слід зазначити, що елементи університетської автономії все ж можна знайти у чинному законодавстві. Проте, в нашій країні норма закону і її виконання надто далекі одне від одного, аби можна було серйозно говорити про те, що наші університети реально мають хоча б базові елементи автономії. Університети залишаються елементами жорстко регламентованої, ієрархічної і централізованої патримоніальної системи, в якій відповідальність за кінцевий освітній результат поділена між багатьма державними інститутами (внаслідок чого за якість освіти не відповідає ніхто), а у влади, як і раніше, є всі можливості втручатись у внутрішнє університетське життя [4, 14]. Отже, самоврядування університетів України є суто декларативним і не має нічого спільного із автономним самоврядуванням європейських університетів. У документах про університети замовчується факт їхнього підпорядкування місцевим органам влади [2, 108].

Докорінна трансформація освіти, пов'язана з розвитком інформаційного суспільства, нові виклики глобалізованого світу зумовили прагнення освітніх кіл всіх країн відшукати на них адекватні відповіді, зміцнити, так би мовити, свій «імунітет» і конкурентоспроможність в умовах швидкоплинної динаміки ринкових змін. Але без автономії як найбільш гнучкої і ефективної форми саморегуляції університетів, без створення атмосфери відвертості і прозорості у їхній діяльності це зробити неможливо. Ось, власне, заради чого і потрібна не декларована, а реальна автономія, яка дасть змогу університету самостійно визначати стратегію і тактику свого функціонування, суспільну місію, комплексно і ефективно реалізовувати їх, а також розширювати спектр освітніх послуг, забезпечувати диверсифікацію джерел їх фінансування, підвищувати якість навчально-виховного про-

цесу, його технічного оснащення, розвивати міжнародну співпрацю та ін. Розширення автономії університетів зовсім по-новому окреслює європейські перспективи України, особливо в контексті Болонського процесу. Як зазначає В. Бакіров, «проблема реальної автономії вищих навчальних закладів України безпосередньо пов'язана з перспективами її результативної участі в Болонському процесі й входженням у спільний європейський науково-освітній простір. Така інтеграція передбачає реформування системи вищої освіти з метою створення науково-педагогічного і наукового потенціалу, необхідного для підготовки фахівців, конкурентоздатних на внутрішньому і зовнішньому ринках, які володіють усім арсеналом сучасних, інформаційно-комунікативних технологій, здатних творчо розв'язувати виробничі та інші проблеми сучасних соціальних практик» [1, 43].

Університети — члени згаданого консорціуму так сформулювали свої основні принципи: автономія — це право університету самостійно ухвалювати рішення щодо внутрішнього управління і фінансування, визначати власну стратегію у сфері науково-дослідної роботи, а також форми і методи навчальної роботи.

Автономія університету означає його щонайповнішу підзвітність і відповідальність перед суспільством, незалежність від політичних партій, громадських і релігійних організацій, розмежування прав, повноважень і відповідальності держави, органів управління вищою освітою і вищого навчального закладу, що зазначено у Великій хартії університетів (Magna Charta Universitatum).

Автономія не може бути втіленою державою у навчальні заклади. Автономія — рівень розвитку самого університету, вона має формуватися у надрах університету та визначати рівень його зрілості, готовності брати на себе відповідальність за освіту. Найгірший сценарій сьогонення — адміністративне впровадження автономії. Якщо врахувати ту обставину, що система управління освітою і надалі залишається централізованою, неважко спрогнозувати ситуацію, коли привабливе гасло, проголошене провідним інсти-

тутою цією системою, буде негайно підхоплено всією адміністративною ієрархією і ми таки отримаємо автономію для університетської адміністрації з ще більшим безправ'ям професорів, викладачів і студентів, отримаємо імітацію і бадьорі звіти про кількість «автономізованих» університетів [6].

Відновлення університетської автономії має бути тривалим процесом, відмінним у різних вищих школах. Насамперед слід змінити ставлення вчених і політиків до поняття університетської автономії. Потрібно готувати кадри вищої школи, ректорів, деканів, завідувачів кафедр і професорів до роботи в умовах автономії, до самостійного ухвалювання рішень, високої моральної відповідальності, принциповості й об'єктивності щодо викладачів і студентів, пріоритету інтересів науки, творцями якої і вони є [2, 105].

Перехід до університетської автономії – це поетапне виведення університетів з підпорядкування Управлінням освіти і науки обласних Адміністрацій; повернення Вченим Радам університетів права остаточно вирішувати питання про присудження вчених ступенів і звань і видавати дипломи із реєстрацією їх у відповідному державному органі (якийсь час це може виконувати Атестаційна Комісія при МОН України); поступове обмеження кола питань навчальної та наукової роботи університетів, які вирішуються сьогодні МОН України, Управліннями науки і освіти та Управліннями вищих навчальних закладів міністерств і відомств.

В сучасних українських реаліях багато університетів (із загальної кількості близько 260) використовують закриту модель управління, засновану на так званій лінійно-функціональній структурі, і лише незначна їх кількість формує і реалізує відкриту модель. Головне завдання сучасної освітньої політики – пошук, опрацювання і здійснення заходів, які сприятимуть демократизації системи освіти. Конкретно цей процес охоплює такі напрями, як демократизація системи управління навчальним закладом; затвердження засадничих принципів його автономії; залучення громадськості до співучасті в управлінні університетами; розширення участі студентів у розв'язуванні акту-

альних проблем їх діяльності; розширення і поглиблення академічної мобільності викладачів і студентів; забезпечення вільного вибору студентами навчальних курсів і спецкурсів; лібералізація навчальних програм і державних стандартів; підвищення творчої активності викладача і студента тощо.

Університетська автономія окреслює взаємозв'язок між урядом, суспільством і ВНЗ. І що більше університет реагує на потреби ринкової економіки, то розмаїтішими стають його зовнішні інтереси. Незалежність вищих навчальних закладів не повинна бути самоціллю, тому пропорції між автономією та формами залежності і підзвітності центральним органам влади можуть бути різними. Не завжди і не в усіх контекстах максимальна автономія ВНЗ має однаково позитивні наслідки. Але, водночас, більша автономія забезпечить їм більшу гнучкість і здатність визначати напрями своєї діяльності.

Про складність процесу автономізації університетів говорить С. Домбровська, підкреслюючи, що сучасні процеси пов'язані зі сприйняттям ролі і статусу університетів у радянському минулому: «Вища освіта будувалася й реформувалася переважно під завдання державного будівництва й сприймалася як структурний елемент державного устрою. З огляду на це вона потребує якісної перебудови та адаптації до загальноєвропейських стандартів, що неможливо без відповідного сприяння з боку держави й розв'язування низки суттєвих проблем, серед яких: необізнаність суспільства щодо сутності освітньо-кваліфікаційних рівнів; невисокий рівень готовності вітчизняних ВНЗ до жорстокої конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг, слабе матеріально-технічне забезпечення навчального процесу» [3, 144].

Одним із кардинальних кроків забезпечення реальної автономії провідних вищих навчальних закладів стало затвердження Кабінетом Міністрів України «Положення про дослідницький університет», проект якого широко обговорювався громадськістю і більшість змістовних пропозицій зацікавлених сторін було враховано. Критеріями діяльності таких університетів у

більшості країн світу є наявність вагомих наукових фундаментальних досліджень і прикладних розробок, зорієнтованих на створення і реалізацію високих технологій та інноваційний сектор в економіці, науці і техніці, наявність масштабної системи підготовки наукових кадрів широкого спектру спеціальностей, високий професійний рівень наукових та науково-педагогічних працівників, високий рівень інформаційної відкритості та інтеграції в міжнародну систему науки і освіти, здатність до формування інтелектуально наповненого інноваційного середовища, прагнення до лідерства у науковій та освітній діяльності на рівні регіону, країни, світу.

Велике значення для реалізації принципів автономії має подальший розвиток у вищих навчальних закладах принципів громадського самоуправління. За роки незалежності Україна набула досвід громадської участі в управлінні вищою освітою.

Головну роль, безумовно, відіграють асоціації вищих навчальних закладів, ради ректорів і директорів ВНЗ, Громадська колегія при МОН та Громадська рада з питань вищої освіти при департаменті вищої освіти як відкриті системи, які активно взаємодіють з освітнім середовищем [3, 143].

Отже, для забезпечення дієвості автономії університету варто наголосити на необхідності широкого залучення самих студентів до управління університетами на основі європейських принципів партнерства, розвитку студентської самоврядності як одного з головних інструментів стратегічної модернізації вищої освіти, підвищення її якості й інтелектуально-культурологічної місії, формування гуманістичної моделі фахівця нового типу, озброєного сучасними знаннями не лише в сфері обраної професії, а й чіткими світоглядними орієнтирами, соціальним мисленням, науковим баченням загальної картини світу.

Література

1. **Бакіров В. С.** Вища школа України: на шляху до європейських стандартів / В. С. Бакіров // Академічеська мобільність – важний фактор образовательной евроинтеграции Украины : материалы Международ. науч.-практ. конф., Харьков, 16–19 нояб. 2010 г. – Х. : Изд-во НУА, 2010. – С. 37–46.
2. **Гнатікевич Я.** Чи будуть в Україні європейська автономія та самоврядування університетів? / Я. Гнатікевич // Університетська автономія : [спец. вип. часопису «Дух і Літера»] / [упоряд. Сергій Квіт ... та ін. ; авт. передмови В. С. Брюховецький]. – К. : Дух і Літера, 2008. – С. 96–108.
3. **Домбровська С. М.** Удосконалення механізмів державного управління у сфері реформування освіти як одна із заповрок якості навчання / С. М. Домбровська // Держава та регіони – Сер.: Державне управління. – 2010. – № 3. – С. 142–145.
4. **Квіт С. М.** Алгоритм університетського розвитку // Університетська автономія : [спец. вип. часопису «Дух і Літера»] / [упоряд. Сергій Квіт ... та ін. ; авт. передмови В. С. Брюховецький]. – К. : Дух і Літера, 2008. – С. 12–30.
5. Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти – 2009: Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку (ЮНЕСКО, Париж, 5–8 лип. 2009 р.) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.un.org
6. **Касьянов Г.** Университетская автономия: составляющая гражданского общества / Г. Касьянов // Зеркало недели. – 2005. – № 31. – 13 авг.

Резюме

• *Функціонування закладів освіти розглядається з огляду на взаємозв'язок їх автономії і відповідальності тих, хто в них працює і навчається; підвищення рівня автономії навчального закладу розглядається як автоматичне підвищення рівня відповідальності перед людиною і суспільством.*

• *Функционирование учебных заведений рассматривается с учетом взаимосвязи их автономии и ответственности тех, кто в них работает и учится; повышение уровня автономии учебного заведения рассматривается как автоматическое повышение уровня ответственности перед человеком и обществом.*

• *The functioning of educational establishments is contemplated in the aspect of correlation of their autonomy and responsibility of those working and studying in them; the enhancement in the level of educational establishment independence is treated as the automatic increase in individual and social responsibility.*